
JOSEP PUJOL

**DE LA FOREST GASTA AL LIGNUM
CRUCIS. EDICIÓ D'UN POEMA
ANÒNIM DEL SEGLE XIV¹**

1. CONSIDERACIONS PRELIMINARS

(1) Haig de fer constar el meu agraïment al professor Albert Hauf, que va tenir la paciència de llegir una primera versió d'aquest paper i a qui dec indicacions valuoses per a l'aclariment de les fonts i el sentit d'alguns passatges del text.

(2) És el manuscrit 865, descrit a Olivar 1977: 230. Vegeu la nota següent.

(3) Vegeu l'edició d'aquest darrer text a Pujol 1991, on es descriu detalladament el manuscrit.

(4) Són formes catalanes *relams* (v. 1), *jonch* (v. 33) i *corrague* (v. 34). El participi *stetz* del vers 21 sembla format sobre el català "estès", amb una terminació occitanitzant. Vegeu les notes corresponents.

No em consta que els motius de la poesia litúrgica llatina medieval referits a la simbologia de la Creu hagin tingut cap desenrotllament poètic en el vulgar occitano-català dels poetes del segle XIV, a diferència del que s'esdevé amb el Corpus Christi o amb la poesia mariana conreada des d'època tardotrobadoresca. Aquest factor, així com unes semblances molt puntuals amb un text de Peire Cardenal i uns aspectes mètrics peculiars que comento més avall, justifiquen que doni a conèixer un text anònim, fins ara inèdit, copiat a finals del segle XIV en un fragment de cançoner conservat a la Biblioteca del Monestir de Montserrat² acompanyant dos altres poemes, no gens religiosos, en què el poeta Jacme March debat en vers amb els seus col·legues Felip Dalmau de Rocabertí i un tal Bernat de llinatge desconegut.³

El text de què m'ocupo, copiat al f. 1v del fragment, ha pervingut sense la primera estrofa, que havia d'anar copiada al *recto* del mateix foli, i amb la tornada mutilada de l'últim vers, totes dues circumstàncies a causa d'haver estat estripada tota la part inferior del foli. La manca de rúbrica, doncs, fa impossible l'atribució del text. La tornada tampoc no ens és de cap ajuda perquè no ostenta cap *senhal* que permeti una recerca en aquest sentit. L'únic que és donat de fer, atenent a les característiques lingüístiques, és afirmar la catalanitat de l'autor,⁴ i només com a hipòtesi sense cap

altre fonament que el veïnatge en el manuscrit podríem atribuir-ne l'autoria al Bernat que debat en vers amb Jacme March al *recto* del foli, un personatge relacionat amb els certàmens tolosans, en els quals una peça com aquesta no faria gens de mal efecte.⁵

Tal com ens ha arribat, el poema consta doncs de quatre estrofes de vuit versos i una tornada mutilada de quatre versos, tots decasíl·labs amb cesura masculina a la quarta síl·laba, formant *coblas dissolutas* amb rimes femenines.⁶ Aquesta particularitat mètrica es revela interessant per dues raons: primerament, perquè fins ara només un altre text català del segle XIV era escrit en aquesta forma versificatòria, el poema X d'Andreu Febrer;⁷ i, segonament, perquè el caràcter paroxíton de les rimes és, a la poesia catalana d'aquesta època, una exigència formal dels versos estramps (Pujol 1988-89: 47-51 i 65-67). Com en el poema de Febrer, i com en les peces en estramps, l'ús de la forma es relaciona amb l'ús de rimes cares, circumstàncies que en darrer terme ens situen en una tradició versificatòria que podem remuntar, com a exemple il·lustre, a Arnaut Daniel.⁸

La composició, tal com he apuntat, és un poema a la Creu que se centra en el motiu del *lignum crucis* per sintetitzar-hi didàcticament la història de la salvació, amb el lligam entre l'arbre del paradís que propicia la caiguda i l'arbre de la creu que la redimeix, i la idea que l'arbre de mort és també arbre de vida.⁹ Així la primera estrofa, sota una imatge nàutica (la nau en perill enmig d'una tempesta amb tota mena d'aparat meteorològic que fa perillar la vida dels navegants), presenta el món abans de la redempció i es tanca, malgrat la llacuna d'un vers, amb la referència al Crist sacrificat que mor per donar vida. A la segona, els primers quatre versos estableixen amb la imatge del *fust* la història de la redempció des d'Adam, que va collir el fruit de la mort, fins a Crist, que diposita en el *fust* la força que destrueix el diable;¹⁰ els altres quatre versos reprenen la imatge del fruit: contrastant novament amb el que va menjar Adam, l'arbre de la creu, en la *forest gasta* que és la vida dels homes, fructifica en Crist. A la tercera estrofa la creu esdevé l'enseny salvadora davant el judici, i la quarta desenrotlla la *significança* dels quatre braços de la creu en relació a la salvació i la damnació. Finalment la tornada, amb la referència als instruments del martiri —la corona i la llança—, desemboca en una expressió de joia relacionada amb l'esperança de la salvació.¹¹

Alguns dels elements que he descrit mereixen comentari. Primer de tot, l'analogia establerta entre el món abans de la redempció i una mar tempestuosa en la qual els homes de la tripulació d'una nau, anant a l'orça, moren irremissiblement. Com ha explicat Albert Hauf a propòsit d'Antoni Canals, la identificació del mar amb els pecats i les tribulacions on l'home naufraga arrenca de sant Bonaventura i es projecta sobre tota la literatura moralitzant medieval, en la qual pot prendre diverses formes (Hauf 1985 i 1981: 191).¹² D'altra banda la himnologia llatina presenta, ja des de Venanci Fortunat, la imatge de la creu com a port de salvació per a un món que naufraga,¹³ i, com que les possibilitats de desenrotllament de la figura mar-tempesta-nau-port són

(5) Sobre aquest Bernat i la seva vinculació amb Tolosa, vegeu Pujol 1991: 54-55.

(6) L'esquema mètric de la composició correspon al númro 879 de Frank 1966; dels set textos inventariats, només dos tenen totes les rimes femenines, cap de les quals no coincideix amb les del nostre poema. Per a aquesta classe de rimes a les preceptives tolosanes, vegeu Anglade 1926: 56 i Gonfroy 1981 I: 87 i 115. El manuscrit de la tercera redacció de *Las Leys d'Amors* (ed. Anglade 1919-1921) presenta algunes llacunes en els passatges on correspondria parlar d'aquesta forma mètrica. Vegeu també la definició de rimes soltes que dona un dels tractats que acompanyen el *Cançonier de Ripoll* a Marshall 1972: 104.

(7) Haig de rectificar, per tant, les afirmacions que vaig fer a Pujol 1988-89:66. Les conclusions no en queden invalidades, i el text que ara comento pot servir per confirmar l'atracció per les fórmules del *trobar ric* evident en Febrer o Jordi de Sant Jordi.

(8) Per a la importància d'aquest trobador en la mètrica catalana a finals del XIV i principis del XV vegeu Pujol 1988-89:62-71. D'altra banda no és descartable per part de l'autor del poema l'ús del *Llibre de concordances* de Jacme March. Aquest repertori registra *bruna*, *enfruna* i *una* (ed. Griera 1921: 38), *orça*, *forsa* i *esforça* (p. 28), *tempesta*, *testa*, *digesta* i *manifesta* (p. 44), *esqiva*, *agradiva* i *abriva* (p. 45) i *gasta*, *basta*, *encasta* i *asta* (p. 44).

(9) Totes aquestes idees ja són en tres vells himnes a la creu de Venanci Fortunat: *Pange, lingua*, *Vexilla regis prodeunt* i *Crux benedicta nitet*. Vegeu-los a Raby 1974: 74-77.

(10) Cf. aquests versos de l'himne *Pange, lingua* de Venan-

ci Fortunat: "De parentis protoplasti fraude factor condolens, / quando pomi noxialis morte morsu corruit, / ipse lignum tunc notavit, damna ligni ut solveret" (vv. 4-6; ed. Raby 1974:74).

(11) Amb tota la prudència que calgui també es podria veure en l'al·lusió a la "festa joliva" del vers 35 la referència a algun certamen celebrant la festa de la santa Creu, versemblantment de característiques semblants al que, entre 1387 i 1392, va reunir al voltant del cardenal Jaume d'Aragó "alcuns homens de València" per celebrar "lo precios cors de Jhesu Xrist" (els set poemes conservats d'aquesta celebració, copiats al manuscrit de Carpentras, van ser publicats per Pagès 1913: 190-203 i, més recentment, per Ferrando 1983: 77-104; vegeu per exemple al text 2 la referència a la festa: "per la festa honrar / fau vers novell" (vv. 4-5; ed. Pagès 1913: 194)).

(12) Vegeu per exemple com glossa Vicent Ferrer un pasatge de l'evangelí de Mateu a l'ed. Schib 1975-88 V: 126. Dona algunes informacions sobre les transformacions morals i religioses de l'analogia, bé que sense moure's del terreny de la lírica, Pulega 1989: 35-42.

(13) Cf. *Pange lingua*, vv. 28-29: "Sola digna tu fuisti ferre pretium saeculi / atque portum praeparare nauta mundo naufragio" (ed. Raby 1974: 75).

(14) Per exemple en un poema escrit per l'alemany Ezzo abans de 1065, cantat durant una peregrinació a Terra Santa (Dronke 1978: 60).

(15) Així, a l'himne *Recordare Sanctae Crucis*, on s'afirma que "Crux est navis, crux est portus" (Szövérfy 1964-65 II:258).

(16) Vegeu també l'oració final del capítol 48 de la primera part: "Domine Jesu Christe, qui in

diverses, no han d'estranyar analogies de la *crux salvatoris* amb un màstil –i del món amb el mar, etc.,¹⁴ o amb una nau i un port alhora.¹⁵ Valguin només aquests indicis per acostar-nos una mica més a la imatge dels versos inicials del nostre poema, on, malgrat la llacuna d'un vers, és la mort de Crist a la creu el que redimeix l'home d'un naufragi universal. Per a la darrera imatge només calia, com feia Vicent Ferrer el 1413, interpretar així el *topos* «Poenitentia est secunda tabula post naufragium»: «¿Per que diu *secunda*? Dos naufragis veig en natura humana, lo primer general, l'altre special. General fo en lo peccat de Adam, que ell e tots nosaltres negavem: en aquell naufragi a tots comprés» (*Quaresma*, IV, ed. Sanchis Sivera 1927: 21-22). I no cal dir que l'instrument de salvació és la creu, de la qual la nau de Mateu, 8, 23-27 és una perfecta al·legoria, com explica de manera precisa Ludolf de Saxònia: «navicula quam Christus ascendit intelligatur arbor crucis, cum qua mare hujus mundi pertransitur sine periculis; cujusque beneficio et auxilio fideles adjuti, transfreatis et emersis mundi fluctibus, perveniunt ad littus et portum patriae coelestis» (*Vita Jesu Christi*, I, c. 46, § 5; ed. Rigollet 1870 I: 434).¹⁶

El recurs a les analogies que permetin de contrastar eficaçment la situació del món abans i després de la redempció no s'acaba aquí. Si a la primera estrofa acudia a uns *topoi* validats per una llarga tradició –ben actius d'altra banda per al públic tardomedieval; d'on ve, si no, l'eficàcia de les imatges marines d'Ausiàs March?–, a la segona estrofa només sap trobar el referent adequat a la imatge de l'arbre amb el bon fruit (oposat, doncs, a l'arbre del paradís) recorrent a la *gaste foreste* de la *Queste du saint Graal*, la *waste land* del rei tolit que només tornarà a fructificar amb el desvelament dels misteris del Graal a càrrec de Galaad, el més pur entre els purs.¹⁷ L'operació resulta reveladora de com aquesta *forest gasta* tenia, per al públic català, i coincidint amb el caràcter de la *Queste* i el sentit de l'aventura del Graal, unes connotacions religioses prou evidents.

Però potser allò que més crida l'atenció del text és, a l'última estrofa, el paral·lisme que s'estableix amb l'inici d'un text de Peire Cardenal, una hibridació de cançó de croada i d'himne a la creu que comença precisament explicant el sentit dels quatre braços de la creu:

Dels quatre caps que a la cros
ten l'un vas sus, vas lo fermamen,
l'autre vas abis, selh de jos,
e l'autre ten vas orien,
e l'autre ten vas occiden;
e per aital entresenha
que Cristz o a tot en poder.

(Ed. Lavaud 1957: 178-183; cf. Riquer 1975: 1486-1488)

Malgrat que René Lavaud (1957: 182), l'editor de Peire Cardenal, no assenyala altres referents concrets que la poesia religiosa llatina en general, i que Riquer (1975: 1486) remet únicament a la himnologia llatina i al *Praefatio de Sancta Cruce* de la missa, el simbolisme del quatre en relació a la creu té desenrotllament des d'antic, tant en la patrística¹⁸ com en la himnologia: entre els textos estudiats per Szövérfy¹⁹ destaca una seqüència d'Hug d'Orleans que presenta el motiu en la mateixa direcció que Peire Cardenal, car la forma de la creu significa les quatre parts del món redimides per Crist.²⁰ Amb tot, la precisa enumeració que caracteritza l'estrofa del trobador suggereix més aviat una font de caràcter doctrinal, com revela el fet que aquesta analogia, al costat d'altres, sigui acollida a la *Vita Christi* del Cartoixa.²¹ Tornant al nostre text, és clar que si l'autor anònim va conèixer el poema de Peire Cardenal li'n va interessar únicament l'estructura, perquè el sentit dels braços de la creu és completament diferent: si el trobador accentua la idea del poder redemptor de Crist per les quatre *mundi partes*, per a l'anònim cada braç té un sentit específic: un destrueix l'infern, l'altre eleva al cel, i els altres dos premien i castiguen. Un punt de referència pròxim per a aquesta interpretació torna a ser a les pàgines de Ludolf de Saxònia que acabo de citar: després d'exposar la interpretació dels quatre braços que forneixen sant Agustí i sant Bernat, l'autor conclou: «In quatuor etiam brachiis crucis, notantur quatuor inter praecipua crucis beneficia; signat enim pars superior januae coelestis apertionem; inferior, inferni destructionem; a dextris, gratiae collationem; a sinistris, peccatorum remissionem» (*Vita Jesu Christi*, II, c. 63, § 14; ed. Rigollot 1870 IV: 574).²² Com es pot comprovar, l'únic que no s'adiu amb aquest model és la interpretació del braç esquerre, probablement contaminada, cal suposar que a partir d'alguna font que desconec, del paper que feien al calvari el bon i el mal lladre.

2. EL TEXT²³

- I Relams e tros, vens plueys ez aura bruna
 eron pel mon, que res no-l sen valia
 als navegans, q'anan tots temps ab orça
 periron tuig per fortunal tempesta,
 tro qe-l anyelhs qi los peccats perdona

 qe poch soffrir crusel mort ez esquiva
 per gasanyar als filhs vida joyosa.
- II De fust collich, per voluntat enfruna,
 le primes homs fruyt qi mort prometia,
 e cests anyelhs en lo fust mes tal forsa

5

10

Passione tua naviculam crucis ascendisti, in Resurrectione transfretasti, et in Ascensione in civitatem tuam venisti" (ed. Rigollot 1870 I: 449).

(17) El terme usat pel poeta, *forest gasta*, és el mateix que fa servir sistemàticament l'anònim traductor de la *Storia del Sant Grasal* (ed. Crescini-Todesco 1917). És un bon testimoni de l'acclimatació del francès *gaste* en textos catalans no artúrics un pasatge del *Viatge al Purgatori de Sant Patrici* de Ramon de Pere-llos, en el qual els dimonis "menaren en una terra gasta" (cito per l'ed. Miquel i Planas 1917: 24).

(18) Vegeu més avall i la nota 22.

(19) Vegeu per exemple els himnes *Arbor alta*, de Carus, i *A solis hortus*, de Gottschalk von Limburg a Szövérfy 1964-1965 I: 265 i 412.

(20) "Forma cuius hoc ostendit, / Quae terrarum comprehendit / Quatuor confinia" (ed. Szövérfy 1964-65 II: 101).

(21) Efectivament, sota la rúbrica "Forma crucis ejusque explicatio in sensu mystico" Ludolf ens dóna aquesta explicació: "Crux vero quadripartita quadripartem partem mundi designat; nam si recte jacendo in terra projiciatur, alia pars eius ad Orientem, alia ad Occidentem, alia ad Meridiem, alia ad Septentrionem respicit. Cum ergo Dominus huius genus mortis sustinere voluit, ostendit quia quadrifidum mundum salvaturus erat, et ex quatuor mundi partibus electos ad suam fidem collecturus erat" (II, cap. 63, § 13; ed. Rigollot 1870 IV: 573).

(22) La interpretació agustiniana vincula la latitud, la longitud, l'altitud i la profunditat a les bones obres, la perseverança, l'esperança del premi i els judicis di-

qe la serpen del tot rompech la testa.
L'arbre mot bo, hon tal frug assasona,
devem hondrar, car en la forest gasta
forem casut, per qe m'es agradiva
sa grans dolçors, car es victoriosa. 15

III Son entreseny, arma recort xascuna
a l'estreyt punt qan passara lo dia,
si q'en la nuyt dels grans perilhs storça
del jutjamen on no valdra digesta, 20
mas le senyals on Jhesus abandona
sos brats stetz; e celhs a cuy sen basta
sera lonyats del foch qi recaliva,
vida ganyan per sa mort dolorosa.

IV De qatre parts de la crotz mes la una 25
per terra-njos, qe los inferns rompia;
l'altra su-l cel ateny qi trop s'esforça
a demostrar la via manifesta,
e le dretz bras tots los bos regardona,
q'en paradís entre-ls sancts los encasta; 30
l'esqer poneix aycelh q'a mai s'abriva,
meten lo baix en la valh tenebrosa.

V Celhs qi-n la crotz porta de jonch corona,
e del costat corraque sanch per l'asta,
mi don lo joy de la festa joliva 35
.....

vins, respectivament. Per a Bernat els quatre braços signifiquen quatre virtuts: "Supereminens est caritas; a dextris, obedientia; a sinistris, patientia; in profundo, radix omnium virtutum, humilitas".

(23) Transcriu el text amb total fidelitat al manuscrit, regularitzant únicament l'ús de majúscules i de les grafies *i/j* i *v/u*. Desenrotlla les abreviatures sense indicació, separa les aglutinacions de mots i partícules sense elisió d'elements vocàlics sense cap signe especial, i uso el punt volat i l'apòstrof per marcar les elisions vocàliques segons que siguin del segon element o del primer, respectivament.

NOTES AL TEXT

- v.1. La forma *relams* és estranya a l'occità i poc freqüent en català, on sembla limitada als dialectes meridionals (DCVB, s.v. *rellamp*, i DECLC, s.v. *llamp* (V: 55 i 58, nota 5)); Jacme March no recull aquesta forma al *Llibre de concordances*, mentre que Averçó registra al *Torcimany* les formes verbals *relhampa* i *relhampà* (ed. Casas Homs 1956 II: 34 (nº 20) i 107 (nº 329)). *vens plueys*, «vents pluigs, que porten pluja» (DGLC, s.v. *vent*; vegeu també DCVB, s.v. *vent* i DECLC, s.v. *pluja* (VI: 623)). Cf. *Lo sonni que fetz en Cerveri* (434, 7a), v. 3: «e lamps ab tro e vens plugs y fazia» (ed. Riquer 1947: 42), i Andreu Febrer, X, v. 4: «l'ayre cubert de vents

plugs e de grops» (ed. Riquer 1951: 93). El mot, viu encara en català, sembla poc conegut en occità (no és registrat a *PD*, i vegeu l'escassa documentació occitana moderna que aporta *DECLC*, *loc. cit.*). Per a l'*aura bruna*, cf. el primer vers d'una famosa cançó de Guillem de Berguedà en la variant recollida per Jordi de Sant Jordi a la *Passio amoris secundum Ovidium*: «Cant vey li temps camgar e-nbrunusir» (ed. Riquer-Badia 1984: 271, nota, i els passatges de Raimon Jordan i Cercamon que hi són citats, amb l'aplicació del verb *brunezir* al temps).

- v.2. No entenc el segon hemistiqui del vers, possiblement corromput. Es podria entendre «que el seny no valia res / als navegants»?
- v.3. *ab orça*: L'expressió per indicar la navegació contra el vent és sempre en català i en occità «anar a l'orsa», o «a orsa» («ad orsa» en un passatge de Ramon Vidal de Besalú), i només es documenta «anar ab les orçes» en un passatge del *Libre dels feyts* que citen *DCVB*, s.v. *orsa*, i *DECLC*, s.v. *orsa* (VI: 123-124).
- v.4. *fortunal tempesta*: Per al sentit de «tempestuós» de l'adjectiu *fortunal*, vegeu els exemples adduïts pel *DCVB*, s.v. *fortunal*.
- v.5. *Tro* és parcialment il·legible. El vers és un record quasi literal de la missa: «Agnus Dei, qui tollis peccata mundi».
- v.6. Manca el vers, que el copista s'ha saltat segurament per distracció
- v.7. *esquiva*, aquí «ferotge» o «dolorosa» (*PD*, s.v. *esquiu*).
- v.9. *enfruna*, «àvida, voraç» (*PD*, s.v. *enfrun*).
- v.12. Potser caldria introduir la lleu esmena *q'a la serpent*. Noti's el paral·lelisme de sentit amb el vers 26.
- v.14. Vegeu exemples de la variant *hondrar* a *DECLC*, s.v. *honor* (IV: 807).
- v.17-18. És a dir, que cada ànima [això és, totes les ànimes] recordi el seu signe [la creu] al moment de la mort. *entreseny*, «senyal», en sentit heràldic, que aquí s'identifica amb la creu (vegeu *PD*, s.v. *entresenh*, i cf. al vers 21 «le senhals»). Cf. el vers 6 del text de Peire Cardenal citat més amunt.
- v.19. *storça*, «escapi, se salví» (per a l'ús intransitiu del verb, vegeu *DCVB*, s.v. *estòrcer*, 2).
- v.20. *digesta*, «digest, llibre de recopilació de les decisions del dret romà» (*DCVB*, s.v. *digesta*), aquí en el sentit de dret mundà, oposat al dret diví fonamentat en la creu.
- v.22. El participi *stetz*, que no existeix en occità (*estendur*) ni en català (*estès*), sembla format a partir d'aquesta darrera llengua amb una terminació que li dona un cert color occitanitzant.
- v.23. *recaliva*, «escalfa, crema» (*PD*, s.v. *recalivar*; *DCVB* dona al verb un sentit, que *PD* registra com a secundari, que no s'adiu al passatge, i que Coromines (*DECLC*, s.v. *caure*; II: 643 i nota 7) relaciona amb el verb *caure*).
- v.24. Per a aquest vers vegeu els darrers versos de l'himne *Vexilla regis*: «Salve, ara, salve, victima, / de passionis gloria, / qua vita mortem pertulit / et morte vitam reddidit» (vv. 29-32, ed. Raby 1974, p. 76). I cf. el prefaci de la missa de la santa Creu: «Qui salutem humani generis in ligno Crucis constituisti, ut unde mors oriebatur, inde vida resurgeret».
- v.33. *jonch* no figura a *PD*. Es refereix als joncs marins, amb què segons la tradició es va teixir la corona de Crist (vegeu per exemple Ludolf de Saxònia, *Vita Christi*, II,

cap. LXII, § 14: «*de spinis, id est de juncis spinosis et aculeatis (...) Qui attentius considerasse se dicunt, spinas illas juncos fuisse marinos asserunt (...)*»; ed. Rigollot 1870 IV: 540-541).

v.34. *corrague* és forma catalana, corresponent a l'occità *correc*.

v.36. El darrer vers de l'estrofa, del qual només es llegeixen els traços superiors de la inicial, manca per la pèrdua de la part inferior del foli

JOSEP PUJOL

Universitat Autònoma de Barcelona

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ALCOVER, A. M. i F. de B. MOLL (1980) *Diccionari català-valencià-balear*, 10 vols., Palma de Mallorca, Moll.
- ANGLADE, J., ed. (1919-1921) «*Las Leys d'Amors*». *Manuscrit de l'Académie des Jeux Floraux*. 4 vols., Tolosa-París, Privat/Didier.
- (1926) *Las Flors del Gay Saber*, Barcelona, IEC.
- CASAS HOMS, J.M., ed. (1956) «*Torcimany*» de Luis de Averçó. *Tratado retórico-gramatical y diccionario de rimas. Siglos XIV-XV*, 2 vols., Barcelona, CSIC.
- COROMINES, J. (1980-91) *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. 9 vols., Barcelona, Curial.
- DCVB Vegeu ALCOVER-MOLL 1980.
- DECLC Vegeu COROMINES 1980-91.
- CRESCINI, V. i V. TODESCO, eds. (1917) *La versione catalana della Inchiesta del San Graal*, Barcelona, IEC.
- DRONKE, P. (1978) *La lírica en la Edad Media*, Barcelona, Seix-Barral [= *The Medieval Lyric* (Londres 1968)]
- FERRANDO, A. (1983) *Els certàmens poètics valencians*, València, Institució Alfons el Magnànim.
- FRANK, I. (1966) *Répertoire métrique de la poésie des troubadours*, 2 vols., París, Champion.
- GONFROY, G., ed. (1981) *La rédaction catalane en prose des «Leys d'Amors». Édition et étude critique des trois premières parties*, Tesi doctoral inèdita, Universitat de Poitiers.
- GRIERA, A., ed. (1921) *Diccionari de rims de Jaume March*, Barcelona, IEC.
- HAUF, A.G. (1981) «El Tractat del molí espiritual de Fra Antoni Canals, O.P.», dins *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes*, II, Montserrat, Publicacions de l'Abadia, pp. 185-215.

- LAVAUD, R., ed. (1957) *Poésies complètes du troubadour Peire Cardenal (1180-1278)*, Tolosa, Privat.
- LEVY, E. (1966) *Petit dictionnaire provençal-français*, Heidelberg, Winter.
- MARSHALL, J.H., ed. (1972) *The «Razos de trobar» and associated texts*, Londres, Oxford University Press.
- MIQUEL I PLANAS, R., ed. (1917) *Viatge al purgatori de sant Patrici per Ramon de Pere-llós (...)* (*Històries d'altre temps*, X), Barcelona.
- OLIVAR, A. (1977) *Catàleg dels manuscrits de la Biblioteca del Monestir de Montserrat*, Montserrat, Publicacions de l'Abadia.
- PAGÈS, A. (1913) «Poésies catalanes inédites du ms. 377 de Carpentras: I, Conte d'Amour; II, Chansons en l'honneur du Sacré-Cœur de Jésus», *Romania*, 42, pp. 174-203.
- PD Vegeu LEVY 1966.
- PUJOL, J. (1988-89) «Els versos estramps a la lírica catalana medieval», *Llengua & Literatura*, 3, pp. 41-87.
- (1991) «Unes cobles inédites de Jacme March», *Els Marges*, 44, pp. 51-60.
- PULEGA, A. (1989) *Da Argo alla nave d'amore: contributo alla storia di una metafora*, Bergamo-Florència, La Nuova Italia.
- RABY, F. J. E., ed. (1974) *The Oxford Book of Medieval Latin Verse*, Oxford, Oxford University Press.
- RIGOLLOT, L.M., ed. (1870) *Ludolphus de Saxonia, Vita Jesu Christi*, 4 vols., París-Roma.
- RIQUER, M. de, ed. (1947) *Obras completas del trovador Cerverí de Girona*, Barcelona, Instituto Español de Estudios Mediterráneos.
- (1951) Andreu Febrer, *Poesies*, Barcelona, Barcino («ENC»).
- (1975) *Los trovadores. Historia literaria y textos*, 3 vols., Barcelona, Planeta.
- RIQUER, M. de i L. BADIA, eds. (1984) *Les poesies de Jordi de Sant Jordi, cavaller valencià del segle xv*, València, Tres i Quatre.
- SANCHIS SIVERA, J., ed. (1927) *Quaresma de Sant Vicent Ferrer predicada a València l'any 1413*, Barcelona, Institució Patxot.
- SCHIB, G., ed. (1975-88) *Sant Vicent Ferrer, Sermons*, vols. III-VI, Barcelona, Barcino («ENC»).
- SZÖVERFFY, J. (1964-65) *Die Annalen der lateinischen Hymnendichtung. Ein Handbuch*, 2 vols. I: *Die lateinischen Hymnen bis zum Ende des 11. Jahrhunderts*; II: *Die lateinischen Hymnen von Ende des 11. Jahrhunderts bis zum Ausgang des Mittelalters*, Berlin.